

Loredana-Liliana BUZOIANU
Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați

STUDIU COMPARATIV AL TERMINOLOGIEI GRAMATICALE
ÎN LUCRĂRILE LUI IENĂCHIȚĂ VĂCĂRESCU (1787)
ȘI C.DIACONOVICI-LOGA (1818)

Abstract: The comparative study between Ienachiță Văcărescu's paper „Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orânduielelor gramaticii românești”(1787) and Constantin Diaconovici Loga's „Orthografia sau dreapta scrisoare”(1818), highlights the Romanian grammatical terminology features, the effects and the patterns chosen by the two scholars. I have studied the way that Văcărescu' famous paper influenced the terminology, in a phonetical and grammatical manner, used in Constantin Diaconovici-Loga's „Orthografia”.

Key-words: grammatical terminology, orthography, literary norm/rule regulation.

Am studiat lucrarea lui Ienăchiță Văcărescu, *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orânduielelor gramaticii românești* [1], tipărită în 1787, care nu s-a bucurat până acum de realizarea unei ediții critice. Lucrarea lui Văcărescu a influențat, pe lângă gramatica lui Radu Tempea[2] și pe cea a lui Paul Iorgovici[3], Iordache Golescu[4] și Ion Heliade Rădulescu[5], așa cum evidențiază C.Cîrstoiu în prefața la *Poezii Văcărești*[6] (vezi C. Cîrstoiu, *** *Poezii Văcărești*, 1982, p. 29), rămânând de cercetat, în cele ce urmează, în ce măsură l-a influențat și pe Constantin Diaconovici-Loga.

Comparația noastră va viza aspecte privitoare la fonetică și ortografie și pe cele privitoare la terminologia gramaticală.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea exista tendința de simplificare a **sistemului ortografic**. Văcărescu a încercat acest lucru, dovadă fiind semnalarea faptului că slova **w** putea fi înlocuită cu **t**, dar și faptul că, în locul slovei **ñ** este întrebuințată slova **t**, iar grafemele **q**, **ŷ**, sunt catalogate inutile („prisositoare”). În concluzie, ceea ce are în intenție Văcărescu este de a elimina caracterele poligrafice și pe cele fără valoare fonetică reală. Văcărescu renunță atât la dubletele grafice, la slovele compuse, cât și la accentele care nu corespundeau fonetismului limbii române. Inventarul grafematic al gramaticianului cuprinde 33 de slove (slovele ignorate sunt: **q**, **u**, **ŷ**, **’**, **™**, **ø**, **â**, **ü**, **æ**, **ç**), spre deosebire de sistemul alcătuit din 43 de caractere cuprinse în alfabetul chirilic tradițional, însă aceste zece slove nu sunt eliminate în totalitate, ci sunt analizate fiecare în parte, doar pentru

faptul că ilustrează o realitate în scrierea vremii, și astfel le întrebunțează doar izolat.

Există între „*Orthografia*” lui Diaconovici-Loga și textul „*Observații sau băgăride seamă asupra regulor și orânduielelor gramaticii românești*” al lui Ienăchiță Văcărescu asemănări în ceea ce privește **regulile ortografice** enunțate, dar și deosebiri, mai cu seamă la nivelul terminologiei adoptate. Dacă Diaconovici-Loga folosește, în mare parte, neologisme de origine latină, dar și calcurile lexicale, I. Văcărescu, cunoscând foarte bine italiana, păstrează termenii din această limbă, precum și cuvinte din slavonă, impuse oarecum în uz. Preluați din nomenclatura gramaticală slavonă, regăsim cuvinte precum *slovă*, *a glăsui*, *glasnic*, *neglasnic*, termeni pe care îi adoptă atât Văcărescu, cât și D. E. Brașoveanu în *Gramatica românească* sau Radu Tempea în *Gramatica românească*.

Văcărescu în *Observații* a distins literele de sunete vorbind despre pronunția și ortografia slovelor, a oferit definiții clare și clasificări puține:

„Se numesc *glasnice*, căci fieștecă singură își glăsuiește pronunția sa, a, e, i nemaifiind trebuință a zice alfa sau azi și est, și ijă.”

„Iar cele *neglasnice* să numesc așa, căci nu poate o slovă singură să-și glăsuiască pronunția sa dacă nu va fi legată cu vreuna din cele glasnice.” (*Observații*, I. Văcărescu, p. 3)

Autorul *Observațiilor* identifică nouă *glasnice* (*vocale*): a, ê, î, i, o, ɸ, ø, Σ, √ și douăzeci și patru *neglasnice* (*consoane*): b, v, g, d, Ω, j, k, l, m, n, p, r, s, t, @, f, x, c, ç, ,, w, Û, π, ij.

Vocalele sunt clasificate astfel:

- a) *lungi* sau *mari*: i, ø, Σ,
- b) *scurte* sau *mici*: ê, o, ɸ și
- c) *dăobște* (*comune*): a, ê, √.

Această clasificare este apropiată de cea a lui Eustatievici Brașoveanul care, alături de *vocale lungi, scurte și de obște*, încadrează și diftongii pe care îi numește „*de doao ori glăsuitoare*”, diferența făcând-o Văcărescu care elimină multe dintre slovele cuprinse în clasificare de Brașoveanul (v. mai sus). Este evident că Văcărescu a avut ca punct de sprijin lucrarea lui Eustatievici Brașoveanul.

Dacă Diaconovici-Loga vorbește de *doao sunătoare ascunse*, I. Văcărescu operează cu noțiunea de *difthong* definindu-l ca fiind „o unire de doao slove glasnice într-o pronunție și să numește de greci așa” (*Observații*, I. Văcărescu, p. 3). Aceștia sunt în număr de opt la Văcărescu: ê, û, TM, æ, ü, îê, oa, Σa, „și û mut” („și û mut” *făcut dinu*”, p. 4), spre deosebire de Diaconovici-Loga care găsește doar trei: æ, TM, ü.

Ambii autori nu disting noțiunea de semivocalele, vorbind de *vocale* care se pronunță împreună în încercarea de a defini *diftongul* sau „*cele doao sunătoare ascunse*”.

Consoanele sunt împărțite în:

a) *î n d o i t e (duble): b, j, w, Ū, π*, definite de Văcărescu așa, deoarece "făcu din doao glasnice una, din mp - b, din sd -j, din ,t - w, din ks - Ū, din is - π" (*Observații*, I. Văcărescu, p. 4)

b) *s c h i m b ă t o a r e: v, g, d, Ω, j, k, m, s, t, c, ç, w, i, i*. Acestea sunt definite așa, deoarece "să schimbă la înduplecările numelor, cum *v cum, gcu, dzcut c, skîn w*" (*Observații*, I. Văcărescu, p. 4).

Se poate observa lesne că slovele *j, w* sunt încadrate atât la consoanele *îndoite (duble)*, cât și la *schimbătoare*.

c) *n e s c h i m b ă t o a r e: l, n, p, r, f, f, x, , ,*.

În ceea ce privește **sistemul ortografic**, Văcărescu realizează o încadrare sumară, succintă, însoțită de exemple pentru fiecare slovă, făcând precizări referitoare la pronunția și la scrierea lor, neabordând însă situațiile particulare.

Pentru slova *ê* I. Văcărescu menționează doar că se pronunță *[e]* atunci când are înaintea sa o consoană, dar se pronunțăși *[ie]* când nu este "legată" de o consoană înaintea sa, neprecizându-se aici poziția acesteia față de vocala învecinată, provocând nedumerire. Spre deosebire de acesta, Diaconovici-Loga caută să localizeze cât mai precis slova *ê* în cuvânt, astfel că acesta îi atribuie valoarea fonetică *[e]* în cuvinte străine, dar și românești când este precedat de o consoanăși îi atribuie valoarea *[ie]* când apare în cuvinte românești la început de cuvânt și când are înaintea sa o vocală. Însă, ceea ce mai diferențiază cele două reguli este faptul că I. Văcărescu transpune în practică teoria, oferind exemple care ilustrează atât scrierea, cât și pronunția: *trêb\ê'wê – trêb\îê'wê* (*Observații*, I. Văcărescu, p. 95).

„Tonul lui *[e]* (*ê*) stă limpede în cuvinte streine, așijderea în cuvinte românești având înaintea sa nesunătoare litără, precum: *Eufráth (EÊ'fráf)*, *Etna (Eptna)*; *déget (dê'êt)*, *léu (lê'')*. Litera *[e]* (*ê*) se întrebuințează ca un *[ie]*, în cuvintele românești stând la început și iar când are înaintea sa sunătoare, p.e. *iepure (êup'rê)*, *ied (eud)*, *lupoaie (l'pôê)*, *câmpîie (kômp'ê)*.” (*Orthografie*, Loga, p. 9)

„*ê*- și acesta cându iaste legat cu slovă neglasnică înaintea sa, pronunția iaste curată: *arê*, iar cându nu iaste legat cu slovă neglasnică, pronunția însă face ca cum ar fi legat cu un *[i]*: *ê'-ô'', êl''-ôl'', trêb\ê'wê-trêb\îê'wê*, și ortografia sa iaste una, unde să va cuveni a cădea” (*Observații*, I. Văcărescu, p. 97).

Despre *î, i, û* Văcărescu notează că au aceeași pronunție, dar altă ortografie. Dacă Văcărescu ne indică folosirea slovei *î* numai înaintea vocalelor, Constantin Diaconovici-Loga adaugă că se întrebuințeazăși la început și la mijlocul cuvintelor streine.

„La începutul și la mijlocul numelor streine p.e. *Iov (ŪÊΣν)*, *Iordán (ŪÊΣrdán)*, *filosofía (Filosofa)*” (*Orthografie*, p. 10)

„Înainte de toate slovele glasnice: *iΣan, iliê, a v '' ciê*” (*Observații*, Loga, p. 97)

În ceea ce privește slova *i*, Văcărescu face mențiunea că se pune înaintea consoanelor, în timp ce Diaconovici-Loga precizează că *i* se pune și la începutul și la mijlocul cuvintelor românești, dar și la substantive nearticulate, indicând pluralul, la adjective care sunt precedate de substantivul determinat, la a II-a persoană a verbului, la substantivul articulat hotărât după slova *î*.

De asemenea, Loga diferențiază *i* lung de *i* scurt, analizând ample situațiile aparte:

„ *i* (*i*) Lung se pune la începutul și la mijlocul cuvintelor românești, p. e. *Inimă* (*i∞nimβ*), *trimís* (*trimiś*). Așijderea, în cuvintele cele streine de la greci purcese unde acolo scriindu-se cu [*ia*] (*â*), în limba românesă se scriu cu [*i*] (*i*), precum: *Ilíe* (*IEliê*), *Iisus* (*ŪÊisÁs*).

Însamă acest [*i*] (*i*) se face scurt și se întrebuițează:

a) La numele înființatoare sau substantive; luându-se acestea fără hotărâre, p. e. *Oameni* („*uameniÁ*”), *pómi* (*pómiÁ*)

b) La numele însușitoare sau ajective punându-se după nume înființatoare, p.e. *pómii vérzi* (*pómii~véryzi~*), *vásele lárgi* (*vásêlê lár_i~*)

c) La a doua persoană a verburilor în numărul singuratec și multoratec., p. e: *Tu cânți* (*tÁ kâΔnci~*), *vói cântáți* (*vóiÁ kântáci~*), *tú cântáși* (*tÁ kâΔntá,i~*), *voi cântáráți* (*vói~kântárβci~*).

Punese [*i*] (*i*) scurt încă și după [*i*] cu care însoțindu-se face pre articolul numelor, precum: *prún* (*prún*), *prúnii* (*prúnii~*) *a bese'ricii* (*a bês™'riçii~*).” (Orthografie, Loga, p. 11) ”

”*i* să scrie înainte dă toate slovele neglasnice: *istêc~*; *i∞nêmβ*, *isai'a* „” (Observații, I. Văcărescu, p. 97)

Despre slova *û* Loga ne subliniază că se folosește numai în cuvinte străine și la Pashalie. Acesta se aproprie de ceea ce ne spune Văcărescu: ”*intră în termenii ce vin de la greci: kû'riê*” (p. 97) adăugând faptul că ”*împlinește pronunția diftongilor numai: êû, ôû*”.

Cât despre slovele *o*, *Σ*, Văcărescu notează că au aceeași pronunție și se scriu diferit.

Ambii autori menționează că slova *Σ* se pune când este precedată de o vocală. Loga găsește reguli care nu se regăsesc la Văcărescu, dovadă că, deși Loga a cunoscut lucrarea lui Ienăchiță Văcărescu, acesta s-a inspirat parțial din *Observațiile* lui Văcărescu. Astfel că Loga precizează că *Σ* se pune și la substantivele la plural în genitiv sau dativ, dar și la începutul cuvântului, în timp ce Văcărescu menționează că se scrie cu *Σ* când această slovă reprezintă o interjecție, un numeral, dar și un pronume personal, la feminin.

„*o* să scrie înaintea tuturor slovelor: *∞m√*, *∞∞ameni*, *próst~*, *∞∞rb~*, *∞∞s~*, *tót~*, *∞∞aste*, *∞∞ae*, *∞∞i~*; să scrie și după toate slovele neglasnice: *sslóvβ*, *sóbβ*, *xota'r~*.”

Σ să scrie dăapururea după slovele glasnice: *ÚÈΣán∞, ÚÈΣrdán∞, ÚÈΣrdáke*, [...]; să scrie articol chemătoru: *Σ∞doámne*, să scrie pronumele fâmeiescu: *ΣÈk'emárß* și număru: *ΣÈßme'e* în locu dă "∞na *ßme*" (*Observații*, I. Văcărescu, p. 98)

În privința diftongului **™**, Văcărescu enunță foarte clar regula de întrebuițare a acestuia, atribuindu-i valoarea fonetică[*ea*], menționând că "pronunțarea acestui difthongu iaste ea luate tot dăodată: vre'me, vre'mea, bre'm™, [...] punându-se articol a - obștescu la înduplecare să scrie și să zice mē'r™, drē.ēr™, façēr™" (*Observații*, I. Văcărescu, p. 99) fără să particularizeze așa cum o face Loga (v. mai sus). De asemenea, și scriitorul bănățean, Diaconovici-Loga, a subliniat că această slovă s-a născut din *ēșia*, așa cum se scriau înainte cuvintele care acum se scriu cu **™**: *meΔa - mēΔa* în loc *demea - m™* (*Orthografie*, Loga, p. 15).

În ceea ce privește ceilalți diftongi, autorul *Observațiilor* face o scurtă trecere în revistă a modului în care aceștia se scriu și se pronunță, astfel că, pentru diftongul **ê.û**, Văcărescu precizează că se pronunță cu **vși** vine de la greci: „*sfō'nta êÈûangē'V'ê - êÈvangē'V'ê*” (*Observații*, I. Văcărescu, p. 99); pentru diftongul **æ** face mențiunea: "cum să scrie, așa săși pronunță [...] să ia tot dăodată, nu i-a, ci æ" (*Observații*, I. Văcărescu, p. 99), la fel și pentru **ê, oa, Σa**, doar că se scrie cu **Σ** în **Σa** după regulile lui Σ, mai cu seamă după o vocală, iar cu **o** în **oa**, "în tot locul" (*Observații*, I. Văcărescu, p. 99).

Despre diftongul **ü** Văcărescu ne spune că are "doao pronunții și ca cum ar fi **oluat** tot dăodată, deci atunci să scrie cu **Σ'** că vine **Σ** după slova glasnica, cum Craiova (*kraΣ'va*), și ca cum ar fi **Æ** și atunci să scrie **ü**: iubit (übi'tÁ), iute (ütē)" (*Observații*, I. Văcărescu, p. 99).

Dacă Văcărescu consideră că slova **ü** se pronunță [*iu*] și [*io*], Diaconovici-Loga atrage atenția că "litera [*iu*] (ü) estă compusă din (ï) și [*u*] (˘), precum cuvintele cele streine, nici se scriu altmintrelea fără cu [*iu*] (˘), p.e.: Iuda (Úúda), Iuno (Úúno), Iulie (ÚÁliê)" (*Orthografie*, Loga, p. 16). De asemenea, Loga menționează că se pune în cuvintele românești atât la început, cât și la sfârșit (*iute - üöte*, *iubit - übiΔt*, *călcăΔiu - kßlkøΔü*, *puiu - pÁü*) (*Orthografie*, Loga, p. 15), dar și pentru a se diferenția singularul de plural (*călătoΔriu - kßlßtóri*, *călătoΔri - kßlßtóri*) (*Orthografie*, Loga, p. 15).

Interesant este că slovei **√** **mut**, Văcărescu îi atribuie valoarea **Á** [*u*], "însă să zice m√'tÁ, căci la unile nume ce să sfârșăscu în Á, nu să pronunție cu tărie Á cel dă la sfârșitu zicerii, cându nu au articol și nu au oxie asupra lor, ci o au mai înainte, ci atunci numai să furmează cum o∞m√, póm√, ,óim√, o∞sÁ, mē'rs√, a, flát√, afară dān numele ce să sfârșăscu cu k r înaintea lui √, cum lÁkrÁ, sókrÁ, și t r: pátrÁ, iar puindu-se articol să pronunție cu tărie o∞m√lĒ, ,óimÁl, iar la graiuri nu să obicinuieste atâta: me'rgÁ, fákÁ, dre'gÁ, kōwi'gÁ, vßzÁși altele" (*Observații*, I. Văcărescu, p. 100). Această slovă este considerată diftong de Văcărescu și nu o regăsim în această interpretare la Diaconovici-Loga,

slovei √Loga atribuindu-i valoarea fonetică [i] când este precedată de o consoană și [v] când este însoțită de o vocală (v. mai sus).

Cât despre slova **Á**, Văcărescu ne spune că are o pronunție "dăosibită dâ n ceia ce să scrie, căci nu face **u**, ci face **Á**" (Observații, I. Văcărescu, p. 100), iar din exemplele oferite ne dăm seama că această slovă se pune atât la începutul, cât și la sfârșitul cuvintelor: *umblu*(Á∞mblÁ), *umplu* (ÁmplÁ), *usucu* (ÁÈsúkú), *uscatu* (ú.skátÁ) (Observații, I. Văcărescu, p. 100), opinie pe care nu o împărtășește Diaconovici-Loga, întrucât acesta consideră că slova **Á** se pune atât la mijlocul, cât și la sfârșitul cuvintelor: *Turnu* - *tÁrnÁ*, *lótru* - *lótrÁ*(*Orthografie*, Loga, p. 12), la începutul cuvintelor punându-se doar **u**.

Referitor la *folosirea semnelor*, I. Văcărescu vorbește doar despre opt semne ca fiind folositoare, în *Cartea a 2 a, Partea a 2 a*, acestea sunt:

1. **O ! x i a** sau **a c e n t u (')** "pentru a arăta apăsarea glăsurii, cum mergu (mê'rgÁ), vână (vø'nß), vână' (vønß)" (Observații, I. Văcărescu, p. 102).
2. **A p o s t r ó f u (Ê)** "care să obicinuieste la termenii cându să taie și să pune ca săînțeleagă slova ce lipsește cum cându mergi (kondÁ mê'rî), în locu dă cândÊ mergi (kondÁÊ mê'rî)" (Observații, I. Văcărescu, p. 102).
3. **L í n e a (-)** "să pune cându să leagă doao ziceri sau termeni întru una și să arată un termeniu dă bine-voitoriu, dă bun-neam, dă bine-făcătoriu, bagu-seamă, fără-dănumai, însă acesta la tiparuri iaste trebuicioasă, iar la scrieri grabnice și la fieșteșce scriitoriu să poate trece cu vederea" (Observații, I. Văcărescu, p. 102).
4. **I f e i v ()** "iaste numai pântru a arăta articolii cei ce au slovele dăspărțite, cum iê, ô, oa, Σa" (Observații, I. Văcărescu, p. 102).
5. **S t i g m i m i c ă (.)** "să pune cându săfârșaste o parte dă cuvântu și săînțelege cugetul său și săînțelege că mai iaste dă a să zice și nu s-au fârșit cuvântul, cum **eu și cu prietenul meu am mersu la o grădină**." (Observații, I. Văcărescu, p. 103).
6. **S t i g m i m a r e (.)** "să pune cându să sfârșaste totu cugetul cuvântului ce voiu să arātu cum **eu și cu prietenul meu am mersu la o grădinăși după ce ne-am primblatu, iarăși ne-am întorsu acasă**." (Observații, I. Văcărescu, p. 103).
7. **S t i g m i m a r e d e a s u p r a (')** "să pune pentru a arăta pă i' la dăosibirile ce are la pronunție cum viΔne – bfd i' seΔΔrikß" (Observații, I. Văcărescu, p. 103).
8. **S e m n u l î n t r e b ă t o r i u ș i r ă s p u n z ă t o r i u (?)**

Văcărescu folosește termeni precum: *stigmimare*, *mică*, *stigmimare deasupra*, termeni neîntâlniți nici la Eustatievici Brașoveanul, nici la Micu și Șincai, nici la Radu Tempea și nici la Diaconovici-Loga.

Având în vedere cele prezentate, poate spune că lucrarea lui Ienăchiță Văcărescu nu i-a servit drept model lui Diaconovici-Loga în conceperea *Orthografiei* de la 1818.

NOTE:

- [1] Vezi Andreea Drișcu, *Gramatica românească a lui Radu Tempea (1797)* în care menționează că „textul a fost transcris de către Cornel Cîrstoiu, în *Poezii Văcărești* (Ianache, Alecu și Nicolae), *Opere*, ediție critică, studiu introductiv, note, glosar, bibliografie și indice de Cornel Cîrstoiu, Editura Minerva, București, 1982, însă gramatica în sine nu se bucură de o ediție critică”.
- [2] Radu Tempea, *Gramatica românească*, Sibiu, 1797.
- [3] Paul Iorgovici, *Observații de limba rumânească*, Buda, 1799.
- [4] Iordache Goleșcu, *Băgări de sêmă asupra canónelor grămăticești*, publicată în anul 1840, în tipografia lui I. Heliade Rădulescu.
- [5] Ion Heliade Rădulescu, *Gramatica românească*, 1828.
- [6] C. Cîrstoiu, *** *Poezii Văcărești*, 1982, p. 29

BIBLIOGRAFIE:

- Diaconovici-Loga, Constantin, *Gramatica românească*, text stabilit, prefată, note și glosar de Olimpia Șerban și Eugen Dorcescu, Editura Facla, Timișoara, 1973.
- Diaconovici-Loga, Constantin, *Orthografia sau dreapta-scrisoare pentru îndreptarea scriitorilor limbii românești*, Buda, 1818.
- Drișcu, Andreea, (Editor) *Gramatica românească a lui Radu Tempea, (1797)*, Ediție critică și studiu lingvistico-filologic, Iași, Editura Universitatii Alexandru Ioan Cuza, 2017.
- Eustatievici Brașoveanu, Dimitrie, *Gramatica rumânească*, ediție, studiu introductiv și glosar de N. A. Ursu, Editura Științifică, București, 1969.
- Marcu, Mihaela; Iorgulescu, Alexandra, „Împrumuturi și calcuri în terminologia gramaticii lui Constantin Diaconovici Loga”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Philologica*, 7, tom 1, 2006.
- Poezii Văcărești (Ianache, Alecu și Nicolae), *Opere*, ediție critică, studiu introductiv, note, glosar, bibliografie și indice de Cornel Cîrstoiu, București, Editura Minerva, 1982.
- Țâra, Vasile, „C. Diaconovici-Loga și problemele limbii române literare”, în *Constantin Diaconovici Loga*, Culegere îngrijită de Ion Iliescu, Universitatea din Timișoara, 1971.
- Ursu, N. A., *Formarea terminologiei științifice românești*, Editura Științifică, București, 1962.
- Văcărescu, Ienăchiță, *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orânduielelor gramaticii românești*, 1787 (text chirilic).

Dicționare

- Breban, Vasile, *Dicționar general al limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.

Bidu-Vrănceanu, Angela, Călărașu, Cristina, Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, Mancaș, Mihaela, Pană Dindelegan, Gabriela, *Dicționar de științe ale limbii*, (DȘR), ediția a II-a, București, Editura Nemira, 2005.

*** 1965-2010, *Dicționarul limbii române*, (DLR), serie nouă, București, Editura Academiei.

Șăineanu, Lazăr, 1929. *Dicționar universal al limbei române (DULR)* ediția a VI-a, editura Scrisul Românesc.